

HERCZEG ÉS A FILM

Írta: dr. Bingert János

Évek óta figyelem a filmpremierek közönségét, megnézem a díszelőadásokról írt képes beszámolókat, elolvasom a díszbemutatókról szóló cikkeket. Megvalom, érdekel: kik jelennek meg a film ünnepein, milyen ismerős fejeket fedezhetek fel a képes beszámolóknak. A filmvilág részére nem közömbös, már statisztikai szempontból sem, kik látogatják a díszelőadásokat s a közönséges hétköznapi filmvetítéseket.

Gyakran eszembe jutott: mi az oka annak, hogy Herczeg Ferenc, aki néhány év óta személyesen is szerepel a magyar film életében, mint olyan író, akinek regényeiből, darabjaiból filmet írtak — mondom: kíváncsian figyeltem, miért nem üdvözölhettük Herczeg Ferencet gyakrabban a filmpremiereken.

Most, hogy ennek a cikknek a megírására felkért a szerkesztőbizottság, azt hiszem, — írás közben — sikerült megfejtenem ennek az okát. Herczeg Ferenc néhány évvel ezelőtt egy tanulságos cikkében a „technika lelkét” fejtegette. Van-e lelke a technikának, nem jut-e a mi korunk bele egy szellemi zsákutcába, nem fenyeget-e bennünk a lélek mechanizálódásának a veszélye abban a korban, melyet iránytalanná, fáradttá és rideggé tettek a technikai csodák. Herczeg Ferenc rezignáltan állt szembe a világgal: úri mérséklete, előkelően nemes konzervativizmusa kissé kételkedővé tette

a technika iránt annak ellenére, hogy korunknak százszázalékos gyermeke. A fénykép nem veheti fel a versenyt a festménnyel — írta — s talán azt is gondolta jó egynehányszor, hogy a film nem művészet. Sokkal inkább a vitalitás embere, semmint a nyersanyagokba fagyott művészet teljes mértékben ihletre lobbantsa s szinte pontosan érzem, mit értett azok alatt a szavak alatt, melyeket nemrégén mondott, mikor egy újságírónak így nyilatkozott: „A film nem találta meg ön magát.”

Filmes szemmel nézve, Herczeg Ferenc egész irodalmi munkássága bővelkedik a filmszerű részletekben, nem egy egész önálló műve van, mely egyenesen kívánja a vizuális kifejezést. Nem véletlen, hogy a magyar filmgyártók már akkor nagy érdeklődéssel fordultak dramatizált és epikai munkái felé a megfilmesítés szándékával, amikor a magyar filmgyártás technikai és művészi lehetőségeit még kiforratlanság és a kísérletezés iránytalansága jellemezte. Jól tudom, milyen hatásos ellenérveket hozott fel a jubiléus író a megfilmesítés gondolata ellen. Pontosán tudom, hogy ez nem az irodalmi öncélúság gögje és a nyelvművész idegenkedése volt. A film és az irodalom végeredményben — ha elméleti síkon vizsgáljuk a dolgot — két homlokegyenesen ellentétes sínpáron haladó művészet, hiszen az egyik auditív, a másik vizuális, az egyiknek kifejezési anyaga a nyelv, a másiké főleg a kép. Vájjon meg lehet-e örökíteni a nyelvi árnyalatokat, a stílus fenséges és előkelő hűvösséget, az érzelmek pezsgő elevenségét és mértéktartó tárgyilagosságát? Megértem Herczeg Ferencet, hogy szava eleinte csupa tiltakozás volt. Ha szabad, Bemard Shaw esetét idézem. Mint

köztudomású, Bernard Shaw is tiltakozását jelentette be művei megfilmesítése ellen. Nem csoda. Az írók a szavak valutáját mérik, hangokban, szavakban, mondatokban gondolkoznak, a filmes elsősorban képekben.

A filmvilág hosszú időközön át tárgyalta, alkalmasak-e a klasszikus művek a megfilmesítésre? Herczeg klasszikus írónak számít, művei kötelező olvasmányok az iskolában, őt ismerni kulturális kötelesség. Amikor tehát a filmszakma a hercegi művek megfilmesítésével elméletileg foglalkozni kezdett, lényegében egy máig is eldöntetlen harc hangosabb és rokonszenvesebb pártjának nyelvén beszélt. Megfilmesíteni a klasszikusokat! — hangzik el gyakran a kérés, sőt követelés; hányszor vetette fel a kívánságot a napisajtó, az újságolvasó jól tudja. Az a másik párt kifejezetten filmtörténeteket akart megfilmesítve látni, hivatkozni szokott a Faustra, melyet még a némafilmek idejében hatalmas költségvetéssel gyártottak; fel szokták említeni a Peer Gyntöt, az Ámokot, Flaubert Bovárynját, vagy a Shakespeare-tragédiákat: még a legteljesebb technikai odaadás, a legnagyobb művészi, erkölcsi és anyagi felkészültség sem tudta pontosan visszaadni azt, amit az író elképzelt.

Fokozottan állhat ez akkor, mikor a magyar filmgyártás még meglehetősen gyér hagyományokkal vágott neki a Pogányok megfilmesítésének. Herczeg Ferencnek ez a regénye a legklasszikusabb irodalmi alkotások egyike, történelemidéző hangulata egyenesen evokatív erejű. A regényből készült filmnek kis tökelehetőségek álltak rendelkezésére, az a kívánt és remélt hatás, melyet a mesteri regény megfilmesítésétől vártak, kizárólag a film korlátoltabb kifejezési lehetőség-

gei miatt maradt el. A film majdnem szigorúan az érzelmi kifejezés területein mozog, a nyelv — az irodalom — irracionális jelenségeket is ki tud fejezni. Az író legszebb és legszentebb ihletében fogant költői látomások feldolgozhatatlan anyag maradt a filmművészek kezében. Emlékezetes, hogy a regényben a költői intuíciónak milyen nemes nyersanyaga lebeg a táltos megjelenítésében. Az olvasó szinte fulladozik a lázas, vibráló és mégis erőteljesen érzékletes jelenetek olvasása közben. A film — a dolog természete szerint — a nyelvnél sokkal kevésbé elasztikus, sokkal határozottabb körvonalú „nyersanyaggal”, a képpel dolgozik, így történhetett meg, hogy Márton pap démoni erejű látomásait -r- sajnos — csak párbeszédéből tudta meg a film közönsége, holott a regény egyik legszuggesztívabb és leggyönyörűbb része éppen a pap látomásainak mesteri megrajzolása. El kellett veszniök azoknak a vízió hangulatát éreztető nyelvi kifejezéseknek, a legmerészebb szimbolika ormain száguldó képezelet stílművészi megnyilatkozásainak is, melyek nélkül a film a regényhez viszonyítva nem arányosul művészi érték szempontjából.

Ismét fel lehetne tehát vetni: mi legyen a film kötelessége a klasszikus alkotásokkal szemben?

A filmművészet — vagy ha tetszik: filmgyártás — már számos esetben lovagias gesztusokat alkalmazott a klasszikus irodalommal szemben, nemcsak egyszerű kereskedelmi felismerésből, hanem művészi indítékokból lart pour lart is, csupán a művészet öncélúságának a jegyében. Valahányszor azonban a film zászlót hajtott az irodalom előtt, olyanféle arányosításra nyílt alkalmunk a film és az irodalom között, amilyent az

említett példákon kívül a kritikusok megtették a Kare-nina Anna, a Nyomorultak, a Notre Dame-i toronyőr című filmekkel kapcsolatban is.

A Pogányokon kívül Herczeg Ferenc még három alkalommal szerepelt a mozi vásznán műveivel. A Gyurkovics fiúkkal, a Szinusszal, a Láp virágával. Német filmvállalat elkészítette német verzióban a Kék róka című világhírű Herczeg-vígjátékot is, Zarah Leanderrel Cecil szerepében.

A Pogányok után következő három filmet — tekintettel a könnyebben kezelhető irodalmi nyersanyagra — könnyebb volt alkalmazni a film kifejezési lehetőségekhez. A Sziriusz bizonyos vonatkozásokban komplett filmmese, a Gyurkovics fiúk című mű terebélyes jókedélyével, szélesen hömpölygő derűjével, cselekményének filmszerű stílusával ugyancsak kívánta a celluloid-szalagot. Elmondhatom ezt a Láp virágáról is, bár itt a film felépítésében van valami antivizuális; a film nem szereti a retrográd mesevezetést s anélkül, hogy most utólagos kritikát gyakorolnék, én úgy képzeltem volna el, hogy a film civil főhőse egyetlen nagy vallomás keretében mondja el a papnak mozgalmas, jellegzetesen századfordulói életét.

Nemrégén olvastam el Herczeg Ferenc több darabját azzal a szándékkal, hogy a „Herczeg-év”-re való tekintettel, valamelyiket megfilmesítjük és elkészítjük a reprezentatív Herczeg-filmet. Körülbelül még jobban, mint eddig, megerősödtem abban a hitemben, hogy a színház és a film nemhogy rokonságot nem tart, sőt: szembekerült egymással. Herczeg a zárt és színpadra kívánczó konstrukció híve, minden jelenete a színpaddal való alapos és biztos ismeretségét árulja el. Bi-

zonyos szempontból fukar, gazdaságosan bánik a kezében művészetté formált irodalmi nyersanyaggal, mindenütt kellő mértékkel mér, sehol egy grammal sem terheli túl a színpad érzékeny patikaméregét. A film ezzel szemben a korlátlanabb, kötetlenebb formákat keresi. Amikor tehát a filmes színdarabot ír át a filmre, nem tesz mást, mint térbelileg átméretezi a cselekményt, akarva-akaratlanul is szétduzzasztja a dráma zártabb és kisebb kereteit, a cselekményt apróbb mozzanatokra tagolja, képekre tördeli, felbontja. A dráma éppen akkor tartja meg zárt szerkezetét a filmen, ha a filmes kedvező vizuális ötletek kedvéért nem tér el a cselekmény vonalától, a pillanatnyi ihletek kedvéért nem ontja bővebben a filmkockákat, mint ahogyan a dráma zárt menete megkívánja.

Különös tekintettel voltam Herczeg három legáltalánosabban ismert történeti darabjára, a Bizáncra, az Ocskay brigadérosra és a Hidra. Mint köztudomású, az Ocskay brigadérosban Rákóczi *szelleme* — testi megjelenítés nélkül — a főszereplő. Ennek a darabnak a megfilmesítése ismét olyan filmtechnikai eljárásokat igényelne, melyekre a filmművészet mai adottságai között a mű teljes költői szépségeinek veszélyeztetése nélkül, nyugodt lélekkel nehezen vállalkozhatunk. A Híd a reformkor két óriását, Kossuthot és Széchenyit állítja egymással szembe, annak a történet-szemlélének megfelelően, melyet az író magáévá tett és amelyik — hogy úgymondjam — tudományos létjogosultságot nyert. Történelmünk azonban bővelkedik a tisztázatlan problémákban s nem tudni, elég érzékeny-e a filmszalag a szellemi nüanszok pontos érzékeltetésére. A Bizánc megfilmesítése kedves feladata a

magyar filmnek, reméljük: rövidesen elkészül.

Így jutottunk el Herczeg Ferenc olyan epikai műveire, melyek mentesek a történeti korábrázolástól, nem nyúlnak vissza a magyarság messze távlataiba, hanem megmaradnak a társadalomábrázolás keretei között.

Herczeg Ferencet az egyik legbiztosabb kezű korés hangulatfestőnek ismeri el az irodalomtörténet. Plasztikus, gyakran a képzőművészek szimultán plaszticitásával emel ki regényeiben, novelláiban egyes mozzanatokat, figurákat, melyek irányító szerepet játszanak az elbeszélésében. Ez a tény a filmgyártás számára örvendetes, éppannyira, az, mint Herczeg Ferenc bőséges mesekészsége, gazdag eseménybonyolítása, regényei cselekményének gyakran filmszerű pergése. Most sikerült találnunk — több egyéb megfilmesíthető Herczeg-novella között — néhány olyant is, mely szétágazó cselekményével, sok színes epizódjával szinte kész szinopszis.

Úgy hiszem, a magyar filmgyártás hivatása magaslátán áll az adott körülmények között és a gondos előkészítő munka után a még gondosabb gyártás folyamán sikerül olyan Herczeg-filmet gyártanunk, mely méltóképpen reprezentálja Herczeg Ferencet és a magyar filmgyártást is ...